

MINISTERSTWO EDUKACJI NARODOWEJ

**PROGRAM SZKÓŁ NIETECHNICZNYCH
NA PODBUDOWIE
ZASADNICZEJ SZKOŁY ZAWODOWEJ**

GEOGRAFIA

**dodruk programu
nr OP 23-4135-2/85**



**WARSZAWA 1994
WYDAWNICTWA SZKOLNE I PEDAGOGICZNE**



**MINISTERSTWO OŚWIATY I WYCHOWANIA
INSTYTUT PROGRAMÓW SZKOLNYCH**

**PROGRAM SZKÓŁ NIETECHNICZNYCH
NA PODBUDOWIE
ZASADNICZEJ SZKOŁY ZAWODOWEJ**

GEOGRAFIA

**WARSZAWA 1985
WYDAWNICTWA SZKOLNE I PEDAGOGICZNE**

Program przygotowany w Instytucie Programów Szkolnych, zatwierdzony przez ministra oświaty i wychowania w dniu 8 marca 1985 roku, nr OP 23-4135-2/85, do realizacji od roku szkolnego 1991/92 w klasie II, od roku szkolnego 1992/93 w klasie III

ISBN 83-02-03527-0 (część III)

ISBN 83-02-03531-9 (całość)



371.2 (073)

3270/b/c

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

„...w geografii tkwią naturalne pierwiastki internacjonalizmu i powszechności. Geografia jest nauką porozumienia i zgody pomiędzy narodami...”
(Stanisław Pawłowski: *Geografia jako nauka i przedmiot nauczania*. Książnica – Atlas, 1939)

Geografia jest nauką przestrzenną, a jej podstawowym zadaniem jest badanie i wyjaśnianie zjawisk zachodzących w otaczającym nas środowisku, czyli w **trójwymiarowej sferze**, obejmujące powierzchnię warstwę Ziemi, tj. litosferę oraz atmosferę i hydrosferę. Geografia, zajmując się zarówno przyrodniczymi elementami środowiska oraz ich wzajemnymi powiązaniem, jak i gospodarczą działalnością człowieka wraz z jej uwarunkowaniami przyrodniczymi, historycznymi, kulturowymi i politycznymi, ukazuje **złożoność procesów** przekształcających środowisko; stanowi ona jednocześnie podstawę **zrozumienia** dokonujących się współcześnie procesów i podziałów społeczno-gospodarczych i politycznych znajdujących m.in. wyraz w istnieniu państw socjalistycznych, kapitalistycznych i rozwijających się. Znajomość charakteru i tendencji przemian pozwala ponadto na formułowanie prognoz ważnych dla kształtowania warunków życia na Ziemi i dla rozwoju gospodarki światowej oraz na określanie zasad racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych; zasady te muszą się opierać na znajomości praw przyrody i praw społecznych.

Zadaniem nauczania geografii w **szkole podstawowej** jest stopniowe, uwarunkowane poziomem rozwoju intelektualnego uczniów **wprowadzenie ich** w problematykę geograficzną i **wyjaśnianie zjawisk**, poczynając od zjawisk elementarnych i przechodząc do coraz bardziej złożonych. Podstawę i punkt wyjścia postępowania wyjaśniającego powinny stanowić obrazy różnicowania przestrzeni geograficznej (środowiska geograficznego), początkowo w skali naj-

blіższego regionu, a następnie kraju i świata (kl. IV-VII). Rozszerzony program geografii Polski w klasie VIII, uzasadniony wyższym poziomem rozwoju intelektualnego młodzieży kończącej szkołę podstawową, jest oparty jednocześnie na materiale porównawczym zawartym w programach klas IV-VII. W szkole średniej natomiast zwraca się uwagę na pogłębianie wiedzy o mechanizmach działających w środowisku geograficznym i na przedstawianie współczesnych problemów gospodarczych, społecznych i politycznych z uwzględnieniem istniejących w przestrzeni geograficznej współzależności. Ważnym zadaniem nauczania na poziomie szkoły średniej jest również ukazanie roli nauk geograficznych i geologicznych w życiu społeczeństw.

SZCZEGÓŁOWE CELE NAUCZANIA GEOGRAFII W TOKU LEKCJI I ZAJĘĆ TERENOWYCH

Cele poznawcze i zadania w zakresie kształcenia intelektualnego:

- poznanie na konkretnych przykładach regionalnych obrazu zróżnicowania przestrzeni geograficznej (środowiska geograficznego) pozwalającego na orientację we współczesnym świecie;
- poznanie charakteru i dynamiki głównych procesów działających w przestrzeni geograficznej, z uwzględnieniem rządzących nimi praw przyrody i konieczności racjonalnego wykorzystywania jej zasobów w skali kraju i świata;
- zrozumienie istoty i dynamiki przemian dokonujących się współcześnie w dziedzinie gospodarczej, społecznej i politycznej na tle uwarunkowań przyrodniczych, historycznych i kulturowych;
- poznanie głównych form gospodarki człowieka oraz jej przemian w różnych warunkach środowiska, podziału politycznego świata i głównych systemów polityczno-gospodarczych; zrozumienie potrzeb wymiany dóbr wynikającej z międzynarodowego podziału pracy; umiejętność dostrzegania i rozumienia konfliktów jako skutków napięć ekonomicznych i społeczno-politycznych;
- poznanie geografii Polski z uwzględnieniem jej cech przyrodniczych, współczesnego stanu środowiska, głównych problemów gospodarczych, społecznych i politycznych oraz pozycji Polski w gospodarce światowej;
- dostarczanie, przyswojenie i ugruntowanie zasobu pojęć geograficznych i odpowiednich terminów niezbędnych do zrozumienia dynamiki przemian zachodzących w środowisku oraz dla poprawnego opisu, przeprowadzania porównań i dokonywania klasyfikacji zjawisk;
- kształtowanie naukowego światopoglądu przez empiryczne wyjaśnianie zjawisk przyrodniczych i społeczno-gospodarczych;
- kształcenie umiejętności prowadzenia obserwacji, dostrzegania wzajemnych związków i współzależności pomiędzy przyrodą i człowiekiem oraz samodzielności logicznego myślenia; wyrabianie umiejętności samodzielnego wyciągania i formułowania wniosków; kształcenie umiejętności myślenia indukcyjnego, dedukcyjnego i redukcyjnego;

- wykształcenie umiejętności orientacji, poruszania się i zachowania w terenie (orientacja w kierunkach, czytanie mapy, obliczanie odległości, wysokości itd).

Cele wychowawcze:

- wyrabianie nawyku systematycznej pracy poprzez stałe prowadzenie obserwacji dotyczących m.in. pogody, pozornego ruchu Słońca, zjawisk towarzyszących zmianom pór roku, poprzez rejestrację ważnych wydarzeń w Polsce, na świecie itd.;
- stwarzanie atmosfery zainteresowania własnym krajem i kształcenie uczuć patriotycznych; współuczestnictwo w wychowaniu młodzieży na świadomych potrzeb, obowiązków i praw obywateli;
- rozwijanie zainteresowania innymi społeczeństwami przez poznawanie ich potrzeb oraz kształtowanie wobec nich postawy szacunku i tolerancji;
- wdrażanie zasad kultury współżycia i współpracy; kształcenie postawy prospołecznej i poczucia odpowiedzialności za wykonanie powierzonych zadań (w toku zajęć grupowych w klasie i podczas wszelkiego rodzaju zajęć terenowych);
- kształcenie kultury obcowania z przyrodą, szacunku dla pracy ludzkiej i właściwego stosunku do mienia społecznego.

TREŚCI KSZTAŁENIA I WYCHOWANIA

KLASA II *(2 godziny tygodniowo)*

GEOGRAFIA

CZĘŚĆ I

1. Geografia jako nauka, jej zadania, przedmiot badania i funkcje

Przedmiot badań nauk geograficznych i geologicznych. Przestrzeń geograficzna: atmosfera, hydrosfera, litosfera, pedosfera, biosfera. Źródła informacji geograficznych.

2. Mapa jako symboliczny obraz zjawisk przyrodniczych i społeczno-gospodarczych

Mapa źródłem informacji geograficznych. Generalizacja treści mapy. Rodzaje map: topograficzne, przeglądowe, tematyczne. Kartograficzne przedstawianie cech ilościowych: kartogramy i kartodiagramy. Znaczenie fotogrametrii, teledetekcji i zdjęć satelitarnych w gospodarce i życiu człowieka.

3. Konsekwencje kształtu i ruchów Ziemi

Ruch obrotowy: dzień i noc, czas słoneczny, czas miejscowy, strefowy i urzędowy, praktyczne ich zastosowanie. Ruch obiegowy: oświetlenie i ogrzewanie powierzchni Ziemi w ciągu roku. Strefy oświetlenia. Pory roku. Kalendarz.

4. Środowisko geograficzne podstawą rozwoju społeczno-ekonomicznego

Atmosfera

Ruchy mas powietrza: układ ośrodków barycznych na Ziemi, krążenie pasatowe i monsunowe. Krążenie powietrza w strefie umiarkowanej. Rozkład temperatur i opadów na Ziemi. Czynniki klimatyczne. Zróżnicowanie klimatu na Ziemi. Okres wegetacyjny w różnych strefach klimatycznych. Wpływ klimatu na rytmy życia i pracy człowieka: przystosowanie organizmu człowieka do warunków klimatycznych, strefy klimatyczne a zdrowie człowieka, potrzeby żywieniowe, wpływ klimatu na budownictwo, komunikację i produkcję rolną.

Hydrosfera

Obieg wody w przyrodzie. Oceany i morza. Prądy morskie. Obszary zasobne i ubogie w wodę. Obszary bezodpływowe. Wody podziemne, ich wykorzystanie gospodarcze. Rzeki, ich wpływ na zmianę krajobrazu. Znaczenie gospodarcze rzek. Lodowce górskie i lądolody – zbiorniki słodkiej wody. Znaczenie jezior i zbiorników retencyjnych.

Litosfera

Budowa Ziemi. Stopień geotermiczny, jego znaczenie w eksploatacji kopalń głębinowych. Minerały skałotwórcze. Najważniejsze skały budujące skorupę ziemską: skały magmowe, osadowe, przeobrażone i ich znaczenie gospodarcze. Układy warstw skalnych.

Dzieje Ziemi: najważniejsze wydarzenia w poszczególnych erach i okresach geologicznych w Europie. Pochodzenie złóż mineralnych.

Wielkie formy ukształtowania powierzchni Ziemi. Czynniki wewnętrzne i zewnętrzne warunkujące zróżnicowanie form powierzchni Ziemi, ich wzajemne relacje. Rozmieszczenie oraz wielkość lądów i oceanów. Formy ukształtowania powierzchni kontynentów i dna oceanów: góry, wyżyny, niziny, depresje, szelfy, stoki, baseny, rowy oceaniczne, grzbiety śródoceaniczne. Typy wybrzeży morskich: wybrzeża niskie i wysokie, lokalizacja portów. Wpływ ukształtowania powierzchni Ziemi na inne elementy środowiska i na sposoby gospodarowania.

Pedosfera i biosfera

Procesy glebotwórcze i typy gleb, profile glebowe. Przydatność rolnicza. Erozyja gleb i sposoby jej zapobiegania. Strefy klimatyczno-glebowo-roślinne i ich współczesne zagospodarowanie. Główne gatunki roślin i zwierząt w poszczególnych strefach. Wpływ człowieka na zmiany w biosferze.

Środowisko naturalne

Elementy środowiska naturalnego oraz relacje zachodzące między nimi w czasie i przestrzeni. Równowaga naturalna w środowisku i jej zakłócenia spowodowane działalnością człowieka.

CZĘŚĆ II

1. Ziemia planeta ludzi

Jedność przestrzeni ziemskiej. Świadomość wspólnoty ludzkiej i odpowiedzialność społeczeństw.

2. Środowisko geograficzne jako podstawa działalności człowieka

Zróżnicowanie środowiska geograficznego. Wpływ środowiska na działalność człowieka; elementy ograniczające i sprzyjające. Środowisko jako źródło zasobów. Zasoby i ich rozmieszczenie na kontynentach i w oceanie światowym.

Zmiany środowiska w wyniku działalności człowieka.

Zagrożenia środowiska ze strony działalności człowieka.

Racjonalne gospodarowanie środowiskiem.

3. Problemy wyżywienia ludności

Wzrost liczby ludności świata. Eksplozja demograficzna. Rozmieszczenie ludności na świecie. Obszary koncentracji ludności.

Główne regiony rolnicze świata. Obszary nadwyżek i niedoborów żywności. „Zielona rewolucja” i jej granice.

Możliwości wyżywienia wzrastającej liczby ludności świata. Gospodarka żywnością.

4. Procesy urbanizacyjne

Wzrost liczby ludności miejskiej. Migracje ludności ze wsi do miast. Eksplozja miejska. Problemy wielkich miast i metropolii. Zróżnicowanie regionalne procesów urbanizacyjnych. Społeczne aspekty procesów urbanizacji (struktura zatrudnienia). Pozytywne i negatywne skutki urbanizacji.

5. Procesy uprzemysłowienia

Rozmieszczenie źródeł energii. Światowe problemy energetyczne. Wzrost zapotrzebowania na energię wraz z rozwojem gospodarczym. Wyczerpywanie się źródeł energii. Nowe źródła energii. Racjonalne gospodarowanie energią.

Główne regiony przemysłowe świata. Rozwój potencjałów przemysłowych i ich przestrzenne rozmieszczenie. Postęp naukowo-techniczny. Przestrzenne aspekty nowej rewolucji przemysłowej.

6. Współczesne formy organizacji życia społeczno-gospodarczego

Polityczny podział świata.

Główne systemy społeczno-gospodarcze świata.

- Proces kształtowania się systemu socjalistycznego i jego zróżnicowania.
- System kapitalistyczny, jego przemiany i różnicowanie się.
- Rozpad systemu kolonialnego po II wojnie światowej.

Trzeci Świat i jego różnicowanie się.

Podział świata na obszary o wysokim i niskim poziomie rozwoju gospodarczego.

Wzrost powiązań i współzależności gospodarczych.

Gospodarcze procesy integracyjne. Tworzenie się i rozwój wielkich międzynarodowych organizacji gospodarczych (EWG, OECD, OPEC).

Wielkie korporacje i ich znaczenie.

Organizacje współpracy i pomocy wzajemnej.

Problemy współistnienia narodów i pokoju na świecie.

7. Przestrzeń, w której żyję – przestrzeń, którą zmieniam – przestrzeń, za którą odpowiadam

Umiejętności:

- dostrzeganie związków przyczynowo-skutkowych zachodzących w środowisku geograficznym,
- czytanie i interpretacja map przeglądowych i tematycznych,
- przedstawianie zjawisk geograficznych za pomocą metod graficznych,
- obserwowanie i opisywanie zjawisk geograficznych z zastosowaniem terminologii i symboliki stosowanej w naukach geograficznych,
- samodzielne korzystanie z różnych źródeł informacji,
- organizowanie pracy indywidualnej i zbiorowej.

KLASA III

(2 godziny tygodniowo)

POLSKA W EUROPIE

1. Kształtowanie przestrzeni polskiej w ciągu wieków

Polska w dorzeczu Wisły i Odry: zmiany terytorium państwowego; stałe dążenie do morza.

Terytorium Polskiej Rzeczypospolitej

2. Miejsce Polski w Europie

Obszar i liczba ludności kraju na tle innych państw europejskich.

Polska krajem nadbałtyckim. Rola dorzeczy Odry i Wisły jako naturalnych więzi zaplecza lądowego z morzem. Szczecin i Gdańsk na tle innych portów europejskich.

Położenie Polski na pograniczu wielkich struktur geologicznych Europy (płyty wschodnioeuropejskiej, tarczy bałtyckiej i struktur fałdowych). Odbicie struktur hercyńskich i alpejskich w rzeźbie Polski. Konsekwencja położenia Polski w strefie najdalejzego zasięgu czwartorzędowych lodowców skandynawskich; przewaga obszarów o akumulacyjnej rzeźbie lodowcowej.

Obszar Polski o specyficznych cechach klimatu wynikających z jej położenia w Europie: strefa przenikania wpływów oceanicznych i kontynentalnych. Zasięgi wybranych gatunków drzew jako rezultat rozwoju flory i klimatu.

Położenie Polski na tle ważnych szlaków komunikacji transkontynentalnej.

Polska na tle kultur europejskich.

3. Struktura środowiska geograficznego: wzajemne relacje jego elementów; ocena środowiska z punktu widzenia człowieka i stopnia jego ingerencji

Związki elementów środowiska geograficznego – budowy geologicznej, rzeźby klimatu, wód, roślinności i gleb – na przykładach: Tatr, Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej, Niziny Mazowieckiej, Pojezierza Suwalskiego i Żuław. Ocena stopnia przekształcenia cech środowiska przez człowieka.

Przykłady środowiska silnie przekształconego przez działalność gospodarczą: Górnośląski Okręg Przemysłowy, Legnicko-Głogowski Okręg Miedziowy, Tarnobrzeskie Zagłębie Siarkowe, Zagłębie Bełchatowskie, Bałtyk i jego wybrzeże w strefie Zatoki Gdańskiej i ujścia Wisły, aglomeracja Krakowa, Płock.

Konsekwencje przyrodnicze, gospodarcze i społeczne przekształceń środowiska. Motywy i zasady racjonalnej gospodarki zasobami naturalnymi (woda, powietrze, gleba, surowce mineralne, roślinność).

4. Współczesne przemiany demograficzne i osadnicze w Polsce na tle Europy

Migracje ludności po II wojnie światowej.

Zmiany liczby ludności w Polsce i w innych krajach Europy po roku 1939. Straty wojenne.

Zmiany struktury demograficznej (piramida wieku, przyrost naturalny) i ich przyczyny; zróżnicowanie regionalne struktury demograficznej. Model rodziny w Polsce i w innych krajach Europy. Poziom wykształcenia ludności.

Zmiany struktury zatrudnienia ludności; zjawisko dwuzawodowości. Struktura wieku ludności zatrudnionej w rolnictwie i w przemyśle.

Rozwój sieci miast w Polsce na tle Europy (miasta średniowieczne, renesansowe i barokowe, miasta epoki rozwoju przemysłu w XIX wieku i miasta współczesne). Współczesne procesy urbanizacyjne; aglomeracje i konurbacje. Napływ ludności wiejskiej do miast.

Funkcja kulturotwórcza miast; struktura funkcjonalna miast. Krajobraz miejski i podmiejski. Udział nauk geograficznych i geologicznych w kształtowaniu krajobrazu miast.

Udział miast w rozwoju kultury. Miasta polskie wśród europejskich ośrodków kultury.

Współczesne problemy rozwoju wielkich miast (stały wzrost liczby mieszkańców, zaopatrzenie w wodę i żywność, budownictwo mieszkaniowe, usługi, komunikacja miejska, oczyszczanie miast i in.). Warunki życia ludności w miastach. Osadnictwo wiejskie i jego przemiany.

5. Problemy uprzemysłowienia Polski

Funkcje przemysłu: produkcyjna, przestrzenna i społeczna.

Rozwój przemysłu na ziemiach Polski: kształtowanie się okręgów przemysłowych na przykładzie Staropolskiego Okręgu Przemysłowego, Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, Łódzkiego Okręgu Przemysłowego, Centralnego Okręgu Przemysłowego i Warszawskiego Okręgu Przemysłowego. Zniszczenia wojenne i odbudowa przemysłu.

Rozwój przemysłu w Polsce, zmiany struktury gałęziowej.

Współczesne problemy energetyczne i przemysł energetyczny Polski, jego baza surowcowa na tle innych krajów Europy. Energetyka atomowa.

Własne i importowane surowce przemysłu przetwórczego. Zasoby surowców. Problem racjonalnej gospodarki surowcowej.

Nowoczesne gałęzie przemysłu (przemysł elektromaszynowy i chemiczny) jako wskaźniki rozwoju gospodarczego; modernizacja przemysłu.

Produkcja globalna przemysłu w porównaniu z innymi krajami Europy. Problem jakości produkcji.

Określi przemysłowe Polski. Czynniki lokalizacji.

Uciążliwość przemysłu dla środowiska i dla zdrowia mieszkańców. Problemy ochrony i rekultywacji środowiska.

6. Gospodarka rolna i problemy wyżywienia

Funkcje rolnictwa.

Przyrodnicze i pozaprzyrodnicze czynniki rozwoju rolnictwa. Udział innych działów gospodarki narodowej w rozwoju rolnictwa. Sposoby gospodarowania ziemią.

Zmiany w strukturze agrarnej Polski.

Użytkowanie ziemi i jego regionalne zróżnicowanie. Zróżnicowanie przestrzenne upraw i hodowli.

Plony i zbiory głównych ziemiopłodów w porównaniu z innymi krajami. Gospodarka hodowlana. Produkcja globalna i towarowa rolnictwa na tle innych krajów europejskich.

Udział rolnictwa w zaspokajaniu potrzeb żywnościowych ludności. Przemysł spożywczy i główne kierunki jego rozwoju. Rybołówstwo i przetwórstwo rybne. Udział produkcji rolnej w tworzeniu dochodu narodowego i w eksporcie.

Przemiany środowiska geograficznego w wyniku rozwoju gospodarki rolnej. Chemizacja rolnictwa i problemy zdrowia ludności. Koncepcja „rolnictwa ekologicznego”.

Kierunki polityki rolnej.

7. Rola lasów w przyrodzie, w gospodarce i w życiu człowieka.

Ochrona lasów

Lesistość Polski na tle innych krajów Europy. Lasy Polski w czasach historycznych i obecnie: zmiany powierzchni i składu gatunkowego lasów; powstawanie monokultur leśnych. Lasy a rozwój osadnictwa i rolnictwa.

Lasy jako jeden z czynników klimatycznych i regulator stosunków wodnych w środowisku geograficznym.

Rola drewna w gospodarce. Przemysł drzewny i papierniczy. Zasady racjonalnej gospodarki zasobami leśnymi.

Rola lasów w odnowie sił człowieka. Ochrona lasów. Kultura zachowania się w lesie.

8. Komunikacja i jej funkcja w gospodarce kraju i w życiu ludności

Rozwój linii kolejowych i żeglugi rzecznej w XIX wieku na tle Europy; zróżnicowanie sieci transportu na obszarach trzech zaborów; problemy integracji różnych systemów transportu kolejowego w okresie międzywojennym; magistrała węglowa.

Rola poszczególnych środków transportu w Polsce na tle innych krajów Europy.

Współczesna sieć transportu kolejowego, samochodowego, rzeczno-
ciągowego, przesyłowego i lotniczego; modernizacja dróg kołowych i elektryfi-
kacja kolei; konteneryzacja. Najważniejsze szlaki i węzły transportu.

Rozwój motoryzacji i związane z nią problemy.

Flota handlowa, porty morskie, ich specjalizacja i zaplecze. Główne szlaki
żeglugi morskiej. Rola transportu morskiego w obsłudze handlu zagranicznego.

Łączność i jej rola w gospodarce i w kulturze.

9. Handel zagraniczny

Wymiana handlowa jako niezbędny czynnik rozwoju gospodarczego kraju.
Rola handlu zagranicznego w gospodarce.

Struktura eksportu i importu, ich rola w gospodarce kraju.

Bilans handlowy i płatniczy jako wynik polityki gospodarczej.

Główni partnerzy handlowi Polski; wymiana towarowa i kooperacja z krajami
socjalistycznymi.

Udział Polski w handlu światowym.

10. Turystyka i wypoczynek

Społeczne i gospodarcze funkcje turystyki; czynniki rozwoju turystyki.

Główne regiony turystyczne i rekreacyjne Polski i stan ich zagospodarowania.

Rola turystyki w rozwoju regionów.

Turystyka a ochrona przyrody; kultura turystyczna.

11. Warunki bytu ludności

Warunki mieszkaniowe.

Usługi materialne: handel wewnętrzny, rzemiosło usługowe, dostępność ko-
munikacyjna.

Usługi niematerialne: ochrona zdrowia i opieka społeczna, oświata i nauka,
kultura i sztuka, kultura fizyczna.

Zróżnicowanie przestrzenne warunków bytu ludności.

12. Makroregiony społeczno-ekonomiczne Polski

Podziały administracyjne Polski i ich związek z systemem zarządzania.
Podział Polski na makroregiony społeczno-gospodarcze i jego uzasadnienie.

Charakterystyka geograficzna własnego makroregionu: ocena warunków przy-
rodniczych, dominujące dziedziny społeczne i gospodarcze oraz poziom ich roz-
woju; główne problemy rozwoju makroregionu.

Zróżnicowanie struktur społecznych i gospodarczych w Polsce z uwypukle-
niem elementów przewodnich na przykładzie następujących makroregionów:

północny (gospodarka morska, turystyka i wypoczynek);

stołeczny (wielkie zróżnicowanie poziomu urbanizacji, koncentracja funkcji poli-
tycznych, naukowych i kulturalnych, przemiany w uprzemysłowieniu, funk-
cje strefy podmiejskiej);

środkowo-wschodni (niedorozwój rolnictwa i przetwórstwa rolnego, niski po-
ziom warunków bytu ludności);

środkowo-zachodni (wysoki poziom rozwoju rolnictwa i przetwórstwa rolnego,
gospodarność i kultura ludności, harmonijny rozwój wszystkich dziedzin gos-
podarki);

południowy (duża koncentracja przemysłu ciężkiego, procesy urbanizacyjne i ich konsekwencje; degradacja środowiska i jego wpływ na warunki życia ludności, turystyczne zaplecze GOP).

Zróżnicowanie przestrzenne zjawisk demograficznych i gospodarczych w ujęciu makroregionów.

Umiejętności:

- wykrywanie związków między warunkami naturalnymi a ich wykorzystaniem przez człowieka,
- ustalanie zależności między różnymi faktami i procesami społecznymi i gospodarczymi,
- interpretacja treści map tematycznych,
- korzystanie z różnych źródeł informacji geograficznej (map, roczników statystycznych, słowników geograficznych i in.),
- przedstawianie rozmaitych zjawisk gospodarczych za pomocą różnych metod graficznych i interpretacja tych zjawisk,
- ocenianie walorów środowiska geograficznego pod kątem potrzeb człowieka,
- ocenianie gospodarczej działalności człowieka z punktu widzenia racjonalności,
- samodzielne opracowania uczniów oparte na materiałach wskazanych przez nauczyciela,
- doskonalenie umiejętności nabytych w II klasie.

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

Konstrukcja programu

W planie nauczania szkół nietechnicznych na podbudowie ZSZ geografia wspólnie z biologią występuje jako przedmiot do wyboru, w wymiarze 2 godzin tygodniowo w klasie II i III. Ze względu na to, że trudno jest przewidzieć, jaki przedmiot wybiorą uczniowie w ZSZ, przyjęto, że posiadają oni w zakresie geografii tylko wykształcenie ze szkoły podstawowej.

Kurs geografii w klasie II rozpoczyna się od zapoznania uczniów z wybranymi zagadnieniami z zakresu geografii fizycznej ogólnej oraz geologii. Takie ujęcie treści stanowi podbudowę pod właściwe rozumienie problemów dotyczących gospodarowania człowieka w środowisku.

W drugiej części programu uczniowie zapoznają się z najważniejszymi problemami społeczno-gospodarczymi świata. Materiał nauczania geografii w klasie II obejmuje geografję Polski.

Dobór i układ treści programu

Dokonując doboru treści programu, uwzględniono następujące kryteria:

- współczesne osiągnięcia nauk geograficznych,
- cele kształcenia ogólnego w szkole zawodowej,
- zasady nauczania,
- wiek uczniów, ich możliwości psychofizyczne oraz poziom wiedzy,
- warunki organizacyjne szkolnictwa zawodowego.

KLASA II

Materiał nauczania tej klasy zawiera podstawowe treści z zakresu nauk fizyczno-geograficznych oraz geologii. Wstępny rozdział *Geografia jako nauka...* ma za zadanie zapoznać uczniów z zakresem problematyki badawczej tych nauk

oraz z przedmiotem ich badań. Należy tu wyjaśnić pojęcie przestrzeni geograficznej oraz współzależność tworzących ją komponentów. Uczniowie powinni również zapoznać się z podstawowymi źródłami wiedzy geograficznej i metodami, jakimi posługują się w badaniach Ziemi nauki fizyczno-geograficzne i pokrewne.

W rozdziale *Mapa jako symboliczny obraz zjawisk...* należy zwrócić uwagę uczniów, iż jedną z podstawowych metod pracy stosowanych w badaniach geograficznych jest metoda kartograficzna. Mapa jest podstawowym narzędziem analizy geograficznej, jak również najważniejszą metodą syntetycznego przedstawiania wyników badań. Dzięki temu, iż mapy zawierają ilościową prezentację różnych zjawisk, możliwe jest dokonywanie za ich pomocą pomiaru różnych zjawisk.

Ucząc o mapie oraz o sposobach jej wykorzystania i posługiwania się nią, należy nawiązać do zastanej wiedzy uczniów. Szczególną uwagę należy poświęcić opanowaniu przez uczniów umiejętności przedstawiania zjawisk geograficznych na mapach i interpretacji cech ilościowych.

Rozdział *Konsekwencje kształtu i ruchów Ziemi* stanowi poszerzenie i pogłębienie wiadomości, jakie uczniowie zdobyli w szkole podstawowej, głównie w klasie V. Zrozumienie treści tego działu ma duże znaczenie dla kształtowania naukowego poglądu na świat.

Częściowe przygotowanie do zrozumienia zjawisk meteorologicznych i klimatycznych uczniowie zdobyli już w szkole podstawowej, na materiale geografii regionalnej. Treść działu *Atmosfera* nawiązuje do wcześniej omówionych zagadnień termiki globu ziemskiego. Uczniowie powinni zrozumieć przyczyny rytmicznego przebiegu zjawisk atmosferycznych. Rytmiczność ta przejawia się w zmianach temperatury powietrza atmosferycznego, zachmurzenia, kierunku i siły wiatru.

Rytmiczność ta znajduje swoje odbicie w przebiegu zjawisk zachodzących w biosferze oraz wywiera wielokierunkowy wpływ na działalność człowieka.

Analiza poszczególnych elementów klimatu w ich przestrzennym i czasowym zróżnicowaniu umożliwi zrozumienie i ukształtowanie pojęcia klimatu.

Dział *Hydrosfera* rozpoczyna się od przedstawienia obiegu wody w przyrodzie. Należy podkreślić związki zachodzące między zasobami wodnymi ziemi a innymi elementami środowiska geograficznego. Omawiając ocean światowy należy zwrócić uwagę na umowność podziału na trzy oceany oraz wydzielone w ich obrębie części zwane morzami i części mórz zwane zatokami.

Omawianie ruchów wód morskich łączy się z przedstawieniem ogólnych prawidłowości w układzie prądów oraz wyjaśnieniem tego układu.

Problematykę wód lądowych łączy się z klimatem, budową geologiczną, ukształtowaniem pionowym i poziomym lądów.

Dział *Litosfera* zawiera podstawowe wiadomości z zakresu geologii dynamicznej i historycznej. W części wstępnej uczniowie zapoznają się z podstawowymi minerałami i głównymi typami skał. Następnie omawia się zagadnienia złóż mineralnych, w temacie tym należy wyeksponować zagadnienie wyczerpywania się surowców mineralnych. Wyjaśnienie budowy wnętrza Ziemi wymaga przedstawienia niektórych metod badawczych. Geologia stosuje w tym celu głównie metody pośrednie, w związku z tym niektóre poglądy na budowę wnętrza Ziemi mają charakter hipotez. Omawiając procesy zachodzące w skoru-

pie ziemskiej, należy wyjaśnić, że są one wynikiem powolnych ruchów płynnej substancji skalnej w warstwach simy.

Na powierzchni Ziemi zachodzą procesy przeciwstawne w stosunku do wcześniej omawianych procesów zachodzących w litosferze. Zarówno jedne, jak i drugie są procesami ciągłymi. Formy ukształtowania terenu nie są czymś stałym, niezmiennym, ale to, co obserwujemy na powierzchni Ziemi, jest pewnym niepowtarzalnym stanem, który po upływie dowolnego czasu ulegnie przekształceniu.

W dziale *Pedosfera i biosfera* po omówieniu procesu glebotwórczego należy zapoznać uczniów z głównymi typami gleb występującymi w poszczególnych strefach klimatycznych. Zagadnienie biosfery należy wiązać z wcześniej omawianymi zagadnieniami klimatycznymi i glebowymi.

Dział *Środowisko naturalne* należy traktować jako syntezę programu geografii fizycznej ogólnej. Przede wszystkim powinna zostać wyjaśniona istota środowiska geograficznego, jako systemu złożonego z bardzo wielu elementów, stanowiącego dialektyczną jedność. Człowiek nie mógłby istnieć w oderwaniu od środowiska. Wpływ środowiska był silniejszy na wcześniejszych etapach rozwoju społecznego. Obecnie dzięki rozwojowi nauki i techniki zależność ta uległa osłabieniu. W wyniku oddziaływania człowieka na przyrodę nastąpiło szczególnie silne przekształcenie biosfery, ale również innych elementów środowiska. Działalność człowieka prowadzi do wyczerpania zasobów przyrody.

Jednym z czynników przekształcających środowisko jest człowiek, a jego rola w tym zakresie wzrasta wraz z rozwojem nauki i techniki. Należy podkreślić, że środowisko ma charakter globalny i stanowi wspólne niepodzielne dobro całej społeczności ludzkiej, a jego stan na określonym terenie nie pozostaje bez wpływu na jego stan na innych terenach. Zapoznanie uczniów z tymi problemami ułatwi kształtowanie postawy zrozumienia konieczności ochrony środowiska, odpowiedzialności za nie oraz racjonalnego gospodarowania jego zasobami.

Treści drugiej części programu klasy II zakładają zapoznanie uczniów z niektórymi problemami społeczno-gospodarczymi współczesnego świata.

W rozdziale zatytułowanym *Ziemia planetą ludzi* chodzi o zwrócenie uwagi na problem jedności świata, jedności przestrzeni geograficznej.

Działalność społeczeństw wobec zamieszkiwanej przez nie przestrzeni powinno cechować jej poszanowanie i świadomość, że równowaga istniejąca w środowisku może być łatwo naruszona przez nieprzemyślane działania. Środowisko jest dobrem wspólnym wszystkich ludzi i społeczeństw świata.

Trzeba mieć świadomość istniejących nierówności społecznych na świecie i ich pogłębiania się. Ten stan rzeczy nie może trwać w nieskończoność pod groźbą powstania nieprzewidzianych w skutkach konfliktów i napięć. Jedność świata wymaga uświadomienia sobie wspólnej odpowiedzialności za jego dalszy rozwój.

W rozdziale *Środowisko geograficzne jako podstawa działalności człowieka* należy naświetlić relacje, jakie zachodzą między działalnością społeczno-gospodarczą człowieka a środowiskiem geograficznym. Należy zwrócić uwagę na konsekwencje dla egzystencji ludzkiej, jakie mogą wynikać z przyjęcia za słuszne koncepcji determinizmu lub woluntaryzmu geograficznego. Rola środowiska geograficznego w rozwoju działalności społeczno-gospodarczej człowieka została jednoznacznie określona przez materializm historyczny. Wykorzystując za-

soby przyrody i przetwarzając je w procesie produkcji, człowiek zaspokaja swoje różnorakie potrzeby. Sposób i zakres wykorzystania tych zasobów zależy od stosunków produkcji i poziomu rozwoju sił wytwórczych. Charakter środowiska, różnorodność i dostępność tkwiących w środowisku wartości, nie może przyspieszać lub opóźniać rozwój społeczno-gospodarczy. Możliwości wykorzystywania środowiska i przystosowania jego walorów do potrzeb człowieka zależą od charakteru stosunków produkcji oraz od poziomu rozwoju techniki.

Rzeczony rozwój nauki i techniki powoduje coraz to intensywniejszą ingerencję człowieka w środowisko. Wywoływane zmiany mają częstokroć charakter negatywny. Coraz częściej wyczerpywanie się bogactw mineralnych, zatrucie środowiska, dewastacja pokrywy glebowej i roślinnej, zanieczyszczenia wód, gleb i atmosfery, kurczenie się powierzchni przydatnej do wykorzystywania gospodarczego stają się czynnikami ograniczającymi postęp gospodarczy i społeczny. Dlatego też gospodarowanie kurczącymi się zasobami środowiskowymi wymaga ze wszech miar racjonalnego podejścia.

Trzeba wyraźnie podkreślić, że krótkoterminowa opłacalność wykorzystania zasobów środowiska, w dalszych okresach może pociągnąć za sobą niewspółmierne koszty konieczne dla naprawy wyrządzonych w środowisku szkód, mogących stać się realną groźbą dla egzystencji człowieka, a także dla substancji wyeksploatowanych zasobów.

W rozdziale *Problemy wyżywienia ludności* należy uczniom uświadomić, iż niezależnie od różnych prognoz co do tempa wzrostu liczby ludności świata, faktem jest, że wzrost ten do końca obecnego stulecia i w pierwszych dziesięcioleciach następnego spowoduje poważne problemy w zakresie wyżywienia. Głównym obszarem eksplozji demograficznej będą przede wszystkim kraje Afryki, Azji i Ameryki Łacińskiej. Tymczasem na obszarach tych tempo wzrostu produkcji żywności nie nadąża za tempem przyrostu naturalnego. Kraje Trzeciego Świata stają się w coraz większym stopniu importem netto żywności. Jest to rezultatem nie tylko zbyt wolnego wzrostu produkcji, ale także zmian w modelu wyżywienia. Odchodzi się od tradycyjnych, miejscowych źródeł żywności, zastępując ją żywnością importowaną. Są to zmiany o charakterze strukturalnym. Głównymi eksporterami żywności są niektóre kraje wysoko rozwinięte. Żywność zaczyna się niekiedy stawać środkiem politycznego nacisku. Właściwa interpretacja zagadnienia wyżywienia i wzrostu ludności powinna wskazać na narastanie jednego z najbardziej kluczowych problemów współczesnego świata i jego reperkusje gospodarcze, społeczne i polityczne.

W dziale *Procesy urbanizacyjne* należy zwrócić uwagę, iż charakterystycznym zjawiskiem naszej epoki jest systematyczna migracja ludności ze wsi do miast, wywołująca gwałtowne rozrastanie się miast, zwłaszcza największych. Proces ten jest efektem działania takich czynników, jak: rozwój przemysłu, transportu, handlu, budownictwa i innych, jak np. brak możliwości zdobycia środków do życia na terenach wiejskich.

Procesy urbanizacyjne, oraz towarzyszący im gwałtowny rozwój wielkich miast, pociągają za sobą wiele różnorodnych skutków. Miasta, dzięki pełnionym różnorodnym funkcjom, odgrywają rolę biegunów wzrostu i wywierają bardzo istotny wpływ na wszelkie przejawy życia i działalności społeczeństw. Rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny współczesnego świata ma swoje główne źródło w rozwoju miast, zwłaszcza wielkich, stanowiących centra rozwoju cywilizacyjnego.

Gwałtownemu rozrastaniu się miast oraz rozległych zurbanizowanych stref towarzyszą różnorodne skutki o charakterze gospodarczym, socjalnym i ekologicznym. Nieproporcjonalnie rosną społeczne koszty funkcjonowania tych organizmów, rosną nakłady na komunikację, zaopatrzenie, transport surowców, energii, środków żywnościowych, wody itp.; usuwania odpadków i innych zanieczyszczeń. Nadmierna koncentracja ludności powoduje stałe pogorszenie się stanu środowiska, co nie pozostaje bez wpływu na stan zdrowia mieszkańców tych miast. Wielka koncentracja ludności powoduje także wzrost zachorowań o charakterze neuropsychicznym. Wiąże się to z rozpadem tradycyjnych struktur socjalnych i towarzyszącym temu wzrostem poczucia wyobcowania (alienacji), odosobnienia, depresji psychicznych, stanów lękowych.

W rozdziale *Procesy uprzemysłowienia* należy zwrócić uwagę na problem gospodarki surowcowej świata. Gdyby zabrakło surowców mineralnych, gospodarka wielu krajów musiałaby upaść. Niemniej jednak obserwowany jest stały wzrost zużycia wielu surowców. Udokumentowane zasoby niektórych surowców określa się na kilkadziesiąt, a w wielu przypadkach nawet zaledwie na kilkanaście lat. Czy zatem uzasadnione są obawy o wyczerpanie wszelkich dostępnych surowców? Odpowiedź na to pytanie jest negatywna. Problem polega na tym, jak wykorzystać potencjalne możliwości, jakie stwarza przyroda i jak nimi oszczędnie gospodarować.

Eksploatację surowców rozpoczęto od złóż najłatwiej dostępnych. Wyczerpywanie się tych złóż powoduje wzrost kosztów eksploatacji oraz stwarza konieczność przeznaczania coraz to większych nakładów na poszukiwania geologiczne. Niemniej jednak globalne zasoby surowców w skorupie ziemskiej są tak duże, że nie ma realnych podstaw do obaw o ich wyczerpanie. Konieczne natomiast jest zintensyfikowanie poszukiwań geologicznych, doskonalenie procesów technologicznych pozwalających racjonalniej wykorzystywać będące w dyspozycji zasoby, oraz oszczędne gospodarowanie surowcami. Problem surowcowy wskazuje na narastanie procesów współzależności między konsumentami a producentami. Rozpatrywać go należy nie tylko w aspekcie gospodarczym, ale i politycznym.

Postęp technologiczny i naukowy umożliwia również zagospodarowanie surowców dotąd niewykorzystywanych lub wykorzystywanych w małym stopniu. Przykładem mogą być wyzyskiwane w coraz większym stopniu zasoby energii jądrowej.

Należy podkreślić, że mamy dziś do czynienia z II „rewolucją techniczną”, będącą rezultatem upowszechnienia się mikroprocesorów, robotyzacji, biurotyzacji, inżynierii genetycznej. Prowadzi to do głębokich zmian nie tylko gospodarek narodowych, ale też ich struktury regionalnej, międzynarodowego podziału pracy, przemieszczeń przestrzennych potencjałów gospodarczych. Prowadzi to także do głębokich przemian strukturalnych i społecznych w skali lokalnej krajowej i szerszych ugrupowań regionalnych, wreszcie w przestrzeni światowej.

W rozdziale *Współczesne formy organizacji życia społeczno-gospodarczego* należy uświadomić uczniom, że polityczny podział świata odzwierciedla nie tylko stan formalny, ale także funkcjonalne zróżnicowanie, przemiany zachodzące w systemie kapitalistycznym, wreszcie powstanie i zróżnicowanie się tzw. krajów Trzeciego Świata.

Istnieje wiele podziałów współczesnego świata. Jednym z podstawowych jest podział na „świat biedny” i „świat bogaty”, który to podział odzwierciedla

złożoną problematykę określoną skrótowo „Północ – Południe”. Podział ten stwarzać będzie coraz więcej problemów i napięć na świecie i dlatego trzeba na te zagadnienia kłaść szczególnie nacisk.

W omawianej tu grupie zagadnień specjalną uwagę poświęcić należy narastającemu procesowi różnorodnych powiązań gospodarczych prowadzących w konsekwencji do rozwoju o charakterze współzależnym. Rozwój współzależny jest jedną z najbardziej charakterystycznych tendencji kształtujących współczesny i przyszły rozwój organizacji przestrzeni społeczno-gospodarczej. Odzwierciedleniem tych tendencji są współczesne procesy integracyjne o różnym charakterze i zasięgu. Szczególnego podkreślenia wymaga powstanie i rozwój wielonarodowych i ponadnarodowych korporacji. Są one dzisiaj głównym nośnikiem postępu naukowo-technicznego i organizacyjnego, jednym z głównych czynników tworzenia się światowej przestrzeni społeczno-gospodarczej oraz jednym z istotnych czynników kształtujących międzynarodowy podział pracy. Należy zwracać uwagę na pozytywne jak i negatywne aspekty tego typu rozwoju.

Narastanie procesów współzależności narzuca konieczność tworzenia i rozwoju różnorodnych organizacji współpracy w skali światowej, regionalnej, krajowej i lokalnej. Istniejące zróżnicowanie poziomów życia i rozwoju stwarza konieczność tworzenia klimatu pomocy wzajemnej, mając stałe na uwadze jedność świata i współodpowiedzialność za jego przyszłość. To z kolei określa konieczność upowszechnienia świadomości, iż różnorodność systemów politycznych, społecznych, gospodarczych czy kulturowych narzuca dzisiaj konieczność tworzenia klimatu szacunku dla istniejących różnic, dla współistnienia. Jedynie tego rodzaju świadomość współodpowiedzialności wszystkich narodów i ludzi za przyszłość naszego świata pozwoli na budowę wzajemnego międzynarodowego zaufania, zapewniającego pokój światowy.

Zakończeniem kursu nauczania geografii w klasie II jest rozdział *Przestrzeń w której żyję...* Realizując ten rozdział należy zwrócić uwagę, iż otaczająca nas przestrzeń ma charakter dynamiczny. Zachodzące w środowisku przemiany są między innymi efektem działalności człowieka. Globalny kierunek zmian wywoływanych działalnością człowieka wyraża pewną strukturalną całość skupiającą w sobie działania poszczególnych jednostek. Jedną z istotnych cech człowieczeństwa jest zdolność twórczego działania i przekształcania otaczającej rzeczywistości. Kierunek tych zmian w jakimś stopniu zależy od każdego z nas. Dlatego każda jednostka posiadająca określone zdolności kreatywne ma moralny obowiązek dążyć do pozytywnych zmian otaczającej rzeczywistości i ponosi w związku z tym część odpowiedzialności za stan otaczającego świata.

KLASA III

Materiał nauczania klasy III obejmuje geografie Polski. Na wstępie ukazano proces formowania się terytorium państwa polskiego w ogólnych zarysach objętych obecnymi granicami naszego kraju. Temat ten stwarza możliwości kształtowania poczucia dumy z przynależności do narodu polskiego.

W rozdziale *Miejsce Polski w Europie* należy zwrócić uwagę uczniów na konsekwencje, jakie miał wybuch II wojny światowej dla naszego narodu, który jako pierwszy podjął walkę zbrojną z faszystowską agresją. Na tym tle na-

leży ukazać współczesną pozycję Polski wśród innych krajów europejskich.

Uwypuklić należy położenie Polski na obszarze przejściowym między strukturami fałdowymi Europy Zachodniej i płytowymi Wschodniej; w strefie przenikania wpływów oceanicznego klimatu Europy Zachodniej i kontynentalnego Europy Wschodniej.

Położenie Polski w środku Europy, na przejściu między obszarami o odrębnym charakterze gospodarki, w miejscu największego zwężenia Nizy Europejskiego między łukiem Karpat a Morzem Bałtyckim, wywiera istotny wpływ na międzynarodową rolę sieci transportowej naszego kraju. Znaczny jest udział naszego państwa w międzynarodowym podziale pracy w Europie.

Na tym tle powinny zostać przedstawione procesy kształtowania się kultury naszego narodu, pod wpływem oddziaływań kulturalnych Zachodu jak i Wschodu, a także powinien zostać podkreślony wkład Polski w kształtowanie się kultury europejskiej.

W rozdziale trzecim podkreśla się fakt, że nieodzownym warunkiem racjonalnego gospodarowania jest pogłębiona znajomość przewidywania skutków, jakie mogą wystąpić w środowisku pod wpływem różnych form działalności człowieka. Treść tego działu stanowi podbudowę właściwego rozumienia problematyki społeczno-gospodarczej Polski, omawianej w następnych rozdziałach.

Zagadnienia ludnościowe Polski ujęto w sposób dynamiczny. We wstępnej części przedstawia się straty ludnościowe, jakie Polska poniosła w wyniku II wojny światowej. Temat ten stwarza okazję do kształtowania postaw potępienia stosowania siły jako drogi rozwiązywania konfliktów międzynarodowych.

Na tle zmian ludnościowych, wywołanych migracjami po zakończeniu II wojny światowej, należy przejść do omówienia współczesnej struktury demograficznej Polski oraz wyjaśnienia czynników warunkujących tę strukturę. Omawiając strukturę demograficzną, uwypukla się dwukierunkową relację między strukturą demograficzną a modelem rodziny.

Realizując treść tego rozdziału, należy wskazać na wzrost poziomu wykształcenia ludności, jako jednego z efektów polityki społecznej państwa.

Odrębne miejsce zajmują przemiany demograficzne zachodzące na wsi. Należy zwrócić uwagę na konsekwencje społeczne i gospodarcze starzenia się ludności rolniczej.

Omawianie współczesnych procesów i form urbanizacyjnych jest poprzedzone krótką charakterystyką procesu historycznego rozwoju sieci miast w Polsce. Omawiając ten temat należy zwrócić uwagę na trwałość konsekwencji podejmowanych decyzji lokalizacyjnych. Należy podkreślić, że trwające do dziś procesy rozwoju miast mają swoje źródło w procesach zapoczątkowanych już w XIV-XV wieku. Uwypuklone powinny zostać związki między procesami osadniczymi oraz ludnościowymi, a także warunkami naturalnymi.

Oprócz funkcji przemysłowych, handlowych i usługowych wskazuje się rolę miast w dziedzinie rozwoju kultury. Należy także zwrócić uwagę na rolę polskich miast w kształtowaniu się kultury europejskiej.

Charakterystykę struktury funkcjonalnej powinno się wiązać z typologią miast opartą na analizie działalności prowadzonej na rzecz zaspokojenia własnych potrzeb miast i tej, która jest wykonywana na rzecz obszarów zewnętrznych.

Omawiając współczesne problemy rozwoju wielkich miast, należy zapoznać uczniów z niektórymi koncepcjami przebudowy struktury przestrzennej układu

osadniczego celem doprowadzenia do pełniejszej harmonii jego funkcji. Miasta w miarę ich rozwoju natrafiają na różnego rodzaju ograniczenia (wynikające m. in. z cech terenu, przestarzałej infrastruktury itp.), co powoduje najczęściej pogarszanie warunków bytu ludności. Przewycięzenie tych barier może nastąpić poprzez sztuczne zahamowanie rozwoju miast (zablokowanie dopływu ludności z zewnątrz, co, jak wskazuje doświadczenie, jest zabiegiem nieskutecznym), lub też poprzez znaczne nakłady inwestycyjne na przebudowę elementów strukturalnych miasta. Należy zwrócić uwagę na problemy rozwoju strefy podmiejskiej.

Nie mniej złożona od zagadnień osadnictwa miejskiego jest problematyka osadnictwa wiejskiego. Kształtowanie przestrzenne wsi wymaga powiązania prawidłowego układu przestrzenno-architektonicznego z problemami produkcji rolnej oraz z ochroną środowiska.

Zagadnienia uprzemysłowienia Polski należy rozpocząć od omówienia głównych funkcji przemysłu. Powinno się podkreślić, iż przemysł oprócz tego, że dostarcza wielu niezbędnych wyrobów, powoduje przekształcenia i zmiany krajobrazowe, jak również pociąga za sobą wiele konsekwencji o charakterze kulturalno-społecznym. Można tu wymienić między innymi tworzenie nowych miejsc pracy, pobudzanie innych działów gospodarki, zmiany w strukturze zawodowej ludności, rozwój oświaty, wzrost ogólnej kultury społeczeństwa.

Na tym tle ukazane są procesy rozwoju przemysłu na ziemiach polskich, które zaczęły się na szerszą skalę w XIX wieku. Z tą pierwszą fazą kapitalistycznej industrializacji wiąże się powstanie załazków okręgów przemysłowych Polski. Należy zwrócić uwagę, że rozwój tych okręgów, jak i całego przemysłu, jest efektem współdziaływania środowiska oraz warunków społeczno-ekonomicznych i politycznych panujących na obszarach poszczególnych zaborów. W okresie dwudziestolecia międzywojennego nastąpiło pewne przekształcenie tego układu. Najszybszy rozwój ilościowy oraz najbardziej dynamiczne przekształcenia jakościowe nastąpiły po II wojnie światowej. Wyrażają się one między innymi wielokrotnym wzrostem produkcji i zatrudnienia, przekształceniem struktury gałęziowej oraz szybkim wzrostem udziału przemysłu w tworzeniu dochodu narodowego. Rezultatem tego jest też przekształcenie struktury przestrzennej kraju.

Po przedstawieniu ogólnej charakterystyki przemysłu bardziej szczegółowo omawia się te gałęzie, które odgrywają największą rolę w rozwoju gospodarki kraju. Podstawą industrializacji jest rozwój energetyki oraz przemysłu elektromaszynowego i chemicznego. Należy wyjaśnić uczniom, na czym polega rola właśnie tych gałęzi przemysłu w dynamizowaniu całej gospodarki. Poziom rozwój przemysłu powinien być ilustrowany porównaniami z innymi państwami.

Omawiając zagadnienie jakości produkcji, należy zwrócić uwagę na czynniki wpływające na tę jakość. Oprócz takich czynników, jak zaplecze naukowo-techniczne i postępy, jakie ono osiąga, rozwój technologii i wdrażania innowacji, techniczne oprzyrządowanie produkcji, poziom wykształcenia kadry, które mają do pewnego stopnia charakter obiektywny, niepośledni wpływ na jakość produkcji wywiera indywidualny wkład pracy każdego uczestnika procesu produkcji, stan jego świadomości i sylwetka etyczno-moralna.

Przestrzenne zróżnicowanie warunków rozwoju przemysłu jest przyczyną koncentracji przemysłu i powstawania okręgów przemysłowych. Należy wyjaśnić uczniom, na przykładzie okręgów przemysłowych Polski, jakie główne

czynniki wywierają wpływ na powstawanie wielkich zgrupowań zakładów przemysłowych.

Na zakończenie omawiania problematyki przemysłowej należy wskazać niekorzystne zmiany w środowisku wywołane przez przemysł, które mogą w sposób mniej lub bardziej trwały pogarszać warunki bytowe ludności. Dlatego też równolegle z rozwojem przemysłu należy podejmować działania skutecznie eliminujące lub w istotny sposób ograniczające ujemny wpływ przemysłu na środowisko. Rozmiary zmian w środowisku nie powinny być większe, niż tego wymaga racjonalnie prowadzona działalność gospodarcza. Trzeba również wykazać, że wskutek koniecznych procesów automatyzacji (przykłady krajów rozwiniętych) przemysł będzie potrzebował coraz mniej siły roboczej, a także nastąpią zmiany w jej dotychczasowej strukturze.

Charakteryzując gospodarkę rolną, należy podkreślić silne uzależnienie tej dziedziny gospodarki od warunków środowiskowych. Po omówieniu przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych czynników rozwoju rolnictwa w Polsce należy przejść do przedstawienia regionalnego zróżnicowania gospodarki rolnej. Należy uwypuklić rolę produkcji rolnej w zaspokajaniu potrzeb żywnościowych i surowcowych kraju, a także znaczenie wysoko przetworzonego eksportu. Uczniowie powinni poznać przemiany, jakie zachodzą w środowisku w wyniku stosowania substancji chemicznych w produkcji rolnej i jakie niebezpieczeństwa może wywoływać nieracjonalna „chemizacja” rolnictwa. Wskazać na możliwości tzw. „rolnictwa ekologicznego”; stały postęp będący rezultatem rozwoju biotechnologii i inżynierii genetycznej.

Na zakończenie tego rozdziału należy zapoznać uczniów z podstawowymi zasadami polityki rolnej w naszym kraju.

W rozdziale *Rola lasów...* uczniowie powinni się zapoznać ze zmianami, jakie zostały wywołane na terenie Polski przez człowieka, w wielkości zajmowanego obszaru oraz w składzie gatunkowym lasów. Powinna zostać zanalizowana nie tylko ściśle gospodarcza funkcja lasów, ale także jego rola jako czynnika regulującego stosunki klimatyczne i hydrologiczne danego obszaru. Wyeksponowania wymaga rosnąca rola kompleksów leśnych jako obszarów rekreacyjnych.

Zagadnienia transportu należy powiązać z historycznym procesem formowania się współczesnej sieci transportowej w Polsce w XIX wieku. Należy podkreślić wysiłki odrodzonego państwa polskiego w dziedzinie integracji odziedziczonego po zaborach, niespójnego układu dróg i linii kolejowych w jednolity system transportowy. Powinien zostać uwypuklony wpływ położenia geograficznego na znaczenie naszego kraju w systemie transportu europejskiego.

Na tle tej ogólnej charakterystyki należy uczniom przybliżyć współczesne problemy transportu w Polsce; rolę poszczególnych rodzajów transportu w obsłudze kraju; kierunki modernizacji transportu w Polsce.

Omawiając zagadnienia łączności, należy naświetlić wpływ, jaki ona wywiera na gospodarkę i kulturę. Powinna zostać uwypuklona rola komunikacji jako czynnika scalającego poszczególne ogniwa gospodarki w jeden system i przyspieszającego jej rozwój.

Charakteryzując międzynarodową wymianę handlową, należy podkreślić, że po II wojnie światowej stosunki gospodarcze Polski z zagranicą kształtowały się pod wpływem dwóch głównych czynników – dynamicznego procesu industrializacji oraz zacieśnienia się współpracy z państwami socjalistycznymi,

a zwłaszcza z grupą państw skupionych w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Te dwa czynniki wywierały zasadniczy wpływ na wielkość, strukturę i kierunki geograficzne naszego handlu zagranicznego.

Podczas omawiania turystyki główny nacisk należy położyć na wychowawcze aspekty tego zagadnienia. Żywiłowy rozwój rekreacji sobotnio-niedzielnej oraz turystyki powoduje wiele niekorzystnych zmian w krajobrazie. Zmiany te najczęściej nie są wywołane tzw. obiektywnymi przyczynami wynikającymi z masowości ruchu turystycznego, lecz są wynikiem niezadowolającego poziomu kultury, a także brakiem podstawowych urządzeń infrastrukturalnych, zabezpieczających środowisko przed zanieczyszczeniem i dewastacją.

Omawiając warunki bytu ludności, trzeba zwrócić uwagę, iż na poziom życia wpływa nie tylko baza materialna, jaką dysponuje społeczeństwo, ale przynajmniej równorzędną rolę odgrywają tzw. usługi niematerialne. Wraz ze wzrostem gospodarczym rola usług niematerialnych w zaspokajaniu potrzeb społeczeństwa wzrasta. Należy wskazać na błędność i szkodliwość niekiedy stosowanego wyrażenia „usługi nieprodukcyjne”, zawierającego ukryty element negatywnej oceny. Tymczasem działalność oświatowa i kulturalna oraz ochrona zdrowia posiadają pierwszorzędne znaczenie dla zaspokojenia potrzeb społecznych. Zakończenie kursu geografii w klasie III stanowią lekcje poświęcone makroregionom społeczno-ekonomicznym Polski. Uczniowie powinni poznać przewodnie cechy przyrodnicze i społeczno-gospodarcze własnego regionu oraz wybranych makroregionów ekonomicznych Polski. Powinna zostać wyjaśniona różnica między pojęciem makroregionu (jednostka planistyczno-gospodarcza) a regionem historycznym i regionem naturalnym (fizycznogeograficznym).

Wśród podstawowych celów nauczania geografii wymienia się wyposażenie uczniów w określony zasób umiejętności. Kształcenie tych umiejętności powinno być procesem ciągłym, odbywającym się w całym cyklu nauczania.

Równolegle z rozwojem sfery poznawczej uczniów powinno postępować doskonalenie sfery wychowawczej. Materiał nauczania geografii jest szczególnie bogaty w treści służące kształtowaniu postaw tolerancji i poszanowania praw człowieka, uczuć patriotycznych i internacjonalistycznych, naukowego poglądu na świat, poszanowania cudzej pracy, wartościowania różnych zachowań ludzkich.

Metody, formy i środki realizacji programu

Zależnie od organizacji zajęć proces nauczania może przebiegać w różny sposób. Jednym z podstawowych warunków realizacji procesu nauczania jest właściwy dobór metod nauczania. Przyjmując za kryterium podziału źródło informacji, rodzaj aktywności uczniów w procesie nauczania oraz sposób percepcji treści, można wyróżnić następujące, podstawowe metody nauczania:

- słowne (pogadanka, dyskusja, wykład, praca z tekstem, opowiadanie),
- oglądane (pokaz okazów, modeli, obrazów, map),
- praktyczne (oparte na wykonywaniu przez uczniów ćwiczeń terenowych i kameralnych).

W nauczaniu geografii w szkole średniej powinny być stosowane przemienne wszystkie wymienione metody. Żadna z metod nie ma waloru uniwersalności i zależnie od rodzaju treści, środków, jakimi dysponuje szkoła, wiedzy uczniów, przygotowania zawodowego nauczyciela, wartość dydaktyczna poszczególnych

metod ulega fluktuacjom. Najlepsza metoda jest ta, która w danych warunkach daje najlepsze rezultaty. Szczególnie preferuje się jednak metody aktywizujące, wymagające samodzielnej lub grupowej pracy uczniów.

Mimo iż współczesna dydaktyka odrzuca wszelką jednostronność metod nauczania na korzyść wielostronnego oddziaływania na ucznia, to jednak wśród dróg prowadzących do podwyższenia efektywności kształcenia wymienia się aktywizację uczniów w procesie nauczania – uczenia się. Dlatego też powinno się dążyć do możliwie częstego stosowania metod aktywizujących. Zasadniczym ogniwem procesu dydaktycznego powinna być działalność samego ucznia, nauczyciel pełni rolę kierownika i organizatora tego procesu. Samodzielność ucznia powinna polegać na wykonywaniu określonych czynności według dostarczonego mu planu czy opisu ich wykonania. Plan ten należy na tyle uszczegółowić, aby uczeń był w stanie prawidłowo wykonać powierzone mu zadanie; nie należy jednakowoż podawać zbyt drobiazgowych założeń, jako że prowadzi to do zatracenia samej istoty aktywizacji ucznia, tzw. jego samodzielności w tym procesie.

Organizując proces nauczania, należy przestrzegać sformułowane przez dydaktykę ogólną zasady nauczania. Nieodzownym warunkiem skutecznej realizacji celów nauczania jest trafna diagnoza zastanego u uczniów stanu wiedzy oraz umiejętne nawiązywanie do tej wiedzy. Powinny zostać określone najistotniejsze dla danego tematu informacje, które należy najsilniej zaakcentować, odróżniając je od drugorzędnych tak, aby wdrożyć uczniów do hierarchizacji treści.

Należy dążyć do eliminacji werbalizmu w nauczaniu. Skutecznym środkiem zabezpieczającym przed tym szkodliwym dydaktycznie zjawiskiem jest stosowanie środków upogławiających, takich jak obserwacja otaczającej rzeczywistości, obserwacja konkretnych obiektów, zjawisk, procesów lub ich poglądowych przedstawień (modeli, symboli itp.). Nie należy tego rozumieć jako dążność do eliminacji słowa mówionego i pisanego z procesu nauczania – uczenia się, lecz chodzi o wyznaczenie mu właściwego miejsca w tym procesie.

Zakres i sposób stosowania poglądowych środków nauczania uzależniony jest od konkretnych sytuacji dydaktycznych, takich jak: poziom psychofizycznego rozwoju uczniów, umiejętność dokonywania przez nich samodzielnej obserwacji, umiejętność prowadzenia samodzielnej rejestracji wyników obserwacji. Wraz z rozwojem tych umiejętności należy dążyć do wykonywania operacji na konkretnych obiektach do działań na umownych znakach i symbolach. W realizacji zasad poglądowości w nauczaniu rola nauczania polega przede wszystkim na zwracaniu uwagi na istotne cechy badanego zjawiska.

W nowocześnie rozumianym procesie nauczania – uczenia się nauczyciel powinien pełnić rolę organizatora procesu świadomego i obiektywnego zdobywania wiedzy przez uczniów. Nauczyciel powinien programować proces nauczania i nadawać kierunek realizacji tematu, przy czynnej postawie ze strony uczniów. Jednocześnie należy dążyć do indywidualizacji nauczania, starając się poznać możliwości i zainteresowania poszczególnych uczniów. Nie wyręczając uczniów własną pracą, ale wyznaczając zadania, kontrolując i oceniając pracę uczniów, nauczyciel nie tylko umożliwia młodzieży uzyskanie pewnej dawki wiadomości, lecz przyczynia się do jej rozwoju intelektualnego, jak również kształtuje jej postawy.

Ważną formą rozwijania i wzbogacania pracy umysłowej uczniów jest stwarzanie okazji do porównywania różnych zjawisk i wykrwania analogii między nimi. Zadania powinny być tak formułowane, aby eliminowały bierne opanowanie materiału, a natomiast zmuszały do samodzielnej pracy.

Po opracowaniu większej partii materiału należy zaplanować lekcję powtórzeniową. Nie należy powtarzać całości zagadnień, lecz powinny zostać powtórzone i utrwalone najważniejsze informacje, oddające główną treść z danej partii materiału.

Wiedza, aby była trwała, powinna być operatywna. Uczniowie powinni mieć okazję posługiwania się posiadanymi informacjami i umiejętnościami w sytuacjach różnych od tych, w jakich zostały one przez uczniów przyswojone. Możemy to osiągnąć wdrażając uczniów do samodzielnego rozwiązania określonych problemów teoretycznych i praktycznych.

Możliwe są trzy formy organizacyjne procesu nauczania; praca z całym zespołem klasowym, praca grupowa i indywidualna. Wszystkie te formy należy traktować jako równoważne, a częstotliwość ich stosowania zależy od stylu pracy nauczyciela oraz od rodzaju treści programu. Niewątpliwie najczęściej stosowana jest praca z całym zespołem, a najrzadziej praca indywidualna. Szczególnie duże walory wychowawcze i kształcące ma praca grupowa. Grupy powinny być niezbyt liczne (3-6-osobowe), złożone z uczniów o zróżnicowanych możliwościach percepcyjnych i innych tak, aby każda grupa odzwierciedlała w przybliżeniu ogólny poziom zespołu klasowego.

Obowiązkiem szkoły i nauczyciela jest taka organizacja procesu nauczania, aby program nauczania został w pełni zrealizowany podczas obowiązkowych zajęć lekcyjnych. Praca domowa ma przede wszystkim służyć utrwalaniu zdobytych wiadomości oraz ćwiczeniu opanowanych umiejętności. Można również polecić uczniom przygotowanie niektórych materiałów do nowej lekcji, nie powinno to jednak zdarzać się zbyt często.

Specyfika szkolnictwa zawodowego powinna również znaleźć odzwierciedlenie w realizacji programu. W szkołach zawodowych należy położyć nacisk na zapoznanie uczniów z naukowymi zasadami procesów produkcji znajdujących się w określonych relacjach do środowiska geograficznego. Szczególnie dużo okazji ku temu stwarzają zagadnienia klimatu, poszukiwań i eksploatacji surowców mineralnych, produkcji przemysłowej, rolnictwa, transportu. Realizacja tych zagadnień powinna umożliwić zrozumienie uczniom ogólnych teoretycznych zasad produkcji. Uczniowie kończący szkoły zawodowe powinni w wysokim stopniu osiąść umiejętności potrzebne w wielu dziedzinach pracy zawodowej, np. sporządzania planu, szkicu topograficznego, analizy map tematycznych, obliczania czasu, określania współrzędnych geograficznych, kreślenia wykresów, diagramów, kartogramów itp.

Wielokierunkowość kształcenia zawodowego wymaga elastycznego podejścia do programów nauczania. Zależnie od kierunku kształcenia poszczególne rozdziały programu powinny zostać bądź to rozszerzone, bądź też zredukowane. Zasadniczym celem tych zabiegów powinna być dążność do eliminacji powtórzeń wiadomości, które uczniowie mają okazję poznać na lekcjach innych przedmiotów. Zależnie od kierunku kształcenia należy dążyć do rozbudowy tych działów programu, których treść jest szczególnie wartościowa z punktu widzenia potrzeb kształcenia zawodowego. Jednocześnie powinny być ograniczone partie

materiału o marginesowym znaczeniu dla danego kierunku kształcenia oraz zagadnienia poznane przez uczniów w bardziej pogłębionej formie na lekcjach przedmiotów zawodowych. Nakłada to na nauczycieli przedmiotu obowiązek dogłębnej analizy programu geografii, celem przystosowania go do potrzeb danego typu szkoły, jak również programów innych przedmiotów w celu zapewnienia korelacji międzyprzedmiotowej oraz nauczania zintegrowanego.

ORIENTACYJNY PRZYDZIAŁ GODZIN

KLASA II

CZĘŚĆ I

- | | |
|---|-----------|
| 1. Geografia jako nauka, jej zadania, przedmiot badań i funkcje | 1 godzina |
| 2. Mapa jako symboliczny obraz zjawisk przyrodniczych i społeczno-gospodarczych | 4 godziny |
| 3. Konsekwencje kształtu i ruchów Ziemi | 6 godzin |
| 4. Środowisko geograficzne podstawą rozwoju społeczno-ekonomicznego | 20 godzin |

CZĘŚĆ II

- | | |
|---|-----------|
| 1. Ziemia planeta ludzi | 1 godzina |
| 2. Środowisko geograficzne jako podstawa działalności człowieka | 5 godzin |
| 3. Problemy wyżywienia ludności | 6 godzin |
| 4. Procesy urbanizacyjne | 5 godzin |
| 5. Procesy uprzemysłowienia | 10 godzin |
| 6. Współczesne formy organizacji życia społeczno-gospodarczego | 8 godzin |
| 7. Przestrzeń, w której żyję | 2 godziny |
| Godziny do dyspozycji nauczyciela | 12 godzin |

Razem: 80 godzin

KLASA III

- | | |
|---|-----------|
| 1. Kształtowanie przestrzeni polskiej w ciągu wieków | 1 godzina |
| 2. Miejsce Polski w Europie | 5 godzin |
| 3. Struktura środowiska geograficznego | 12 godzin |
| 4. Współczesne przemiany demograficzne i osadnicze w Polsce na tle Europy | 6 godzin |
| 5. Problemy uprzemysłowienia Polski | 14 godzin |
| 6. Gospodarka rolna i problemy wyżywienia | 5 godzin |
| 7. Rola lasów w przyrodzie, w gospodarce i w życiu człowieka | 2 godziny |
| 8. Komunikacja i jej funkcja w gospodarce kraju i w życiu ludności | 2 godziny |
| 9. Handel zagraniczny | 2 godziny |

10.	Turystyka i wypoczynek	2 godziny
11.	Warunki bytu ludności	2 godziny
12.	Makroregiony społeczno-ekonomiczne Polski	7 godzin
	Godziny do dyspozycji nauczyciela	8 godzin
	Razem:	68 godzin



NOTATKI



96

© Copyright by
Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
Warszawa 1994

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
Warszawa 1994
Skład i łamanie: NAJ-COMP
ul. Bereżyńska 24/6, Warszawa
Dodruk: CB Color
ul. Królewska 27, Warszawa